

УДК 72.04

СӘУЛЕТ ӨНЕРІНДЕ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕГІН ПАЙДАЛАНУ

Қанатаева Назерке Қанатайқызы

nazerke.kanatayeva@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің магистранты

Нур-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Дүйсебай Есболат Күлсабырұлы

Сәулет докторы, ЕҰУ профессоры

Мақалада қазіргі Қазақ ұлттық ою-өрнегінің архитектурада қолданылуы қарастырылады. Сәулет кеңістігін жобалауда сәндік мотивтерді қолдану, дамыту және дамыту әдістері бар.

Қазіргі мағынада сәулет – бұл ғимараттарды, құрылыстарды және олардың кешендерін жобалау және салу өнері. Ол барлық өмірлік процестерді ұйымдастырады. Сәулет өзінің эмоционалды әсерімен ең маңызды және ежелгі өнердің бірі болып табылады.

Қазақстанның құрылыс шеберлігі мен сәулет ескерткіштерінің ішіндегі ең көрнектісі көптеген тарихи сәулет объектілері мен ғибадат үйлері болып табылады. Олардың көпшілігі сәулет өнерінің тарихи тамырларына ие, бүгінде олар сәулет композициясының өзіндік ерекшелігімен, сәндік мотивтерімен және жоғары материалдық технологиясымен таң қалдырады. Қазақстан архитектурасының құрылымдық ерекшеліктерін зерттей отырып, көшпелі халықтың өмірі мен тұрмысы, қолөнер өнері дамыған кеңістік ұғымы бар. Халықтың қолөнер өнері қоршаған әлем мен материямен байланысты. Материалдық форма қоршаған ортаны, зооморфты әлемді және космологиялық білімді өзгертуге негізделген. Ою-өрнек өнерінің дамуы қазақ халқының материалдық әлемімен тығыз байланысты. Материалдық ұғымдар мен өзгерістер негізінде адам ою-өрнек мотивтері мен әшекейлерін жасады.

Сәулеттік ою-өрнекті зерттеу ғылыми түсінік пен зерттеуді қажет етеді. Қазіргі уақытта қазақ ою-өрнек өнері жоғары дамыған және терең тарихи тамыры бар қазақ халқының бүкіл тарихымен байланысты екені даусыз. Халықтық ою-өрнек ХХ ғасырдың екінші жартысында қолданылды және өмірдің әртүрлі бағыттарында, соның ішінде сәулет өнерінде ең жоғары гүлденуге ие болды. Мотивтер Қазақстанның ою-өрнектері алыс өткен шақта қалыптасты және даму процесінде қоғамдық және саяси жүйеге сәйкес ою-өрнектің бастапқы элементтерін одан әрі стильдеу жүргізілді. Қазақ халқының өміріндегі сәулет өнері оның материалдық-көркемдік мәдениетінің ең жоғары көріністерінің бірі болып табылады. Сәулет өнеріндегі ою-өрнектер оның тарихын бейнелейді, әр халық өзінің сәулетінің ұлттық формаларын дамыта отырып, ең алдымен өзінің ұлттық мұрасына жүгінетіні, оны зерттейтіні, құндылықтарын ашатыны бәріне дәлелденген.

Қазақ халқының ою-өрнек өнері оның рухани өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Оның шығу тегі ежелгі дәуірге кетеді, ал материал тематикасы орындау техникасы өзара байланысты және көбінесе шаруашылық жүргізудің, көшпелі тұрмыстың, діни ұғымдардың ерекшеліктеріне байланысты болды. Қазақ ою-өрнектерінде, халық мифтері мен ертегілеріндегідей, ғасырлар қойнауынан жеткен мағыналар мен белгілер жасырылады. Олардың кейбіреулері жоғайып, ал басқалары ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, халық шеберлері мен қолөнершілерінен бізге өзінің алғашқы түрінде келді. Олардың мақсаты тек сөзбе – сөз аудармада ғана емес, ыдыс-аяқтарды, киімдерді және халықтық қолданбалы өнердің басқа да заттарын "безендіру" болып табылады. Бастапқыда, біздің ата-бабаларымыз сиқырлы білімге ие болған және табиғатпен бірлікте өмір сүрген, әшекейлер оларға талисман ретінде қызмет еткен, қожайынына сәттілік пен бақыт әкелген. Кілемдерде тоқылған, тері мен тұрмыстық заттарда оюланған және діни ғимараттар мен ескерткіштерге салынған керемет ою-өрнектерді қарастыра отырып, біз халық рухының ерекше күші мен мәнін, зергерлер мен кесте шеберлерінің өздерінің қолтаңбаларын жасайтын халық жасаушыларының жылы қолдарын сезінеміз. Қазақ ою-өрнегінің мотивтері өте көп, олар әр түрлі дәуірлер мен стильдердің ерекшеліктерін формасы бойынша ғана емес, сонымен қатар орындау техникасы бойынша да сақтайды. Негізгі үлгілерді геометриялық, өсімдік және зооморфты, космогониялық деп бөлуге болады.

Сурет 1. Сөмеде бейнеленген ою-өрнек

Ою-өрнек-бұл ырғақты қайталанатын өрнектер, сызықтар мен пішіндердің комбинациясы, тұтастай алғанда сәндік эффект жасайды. Ою-өрнектердің сюжеттік мазмұны мен атауы қазақ халқының тұрмыс және тұрмыс ерекшеліктеріне сәйкес өзгеріп, жетілдірілді. Қазіргі уақытта сапалы жаңа бай мазмұнға және жаңашылдыққа ие бола отырып, ою-өрнектерді жасау өнері қазақ халқының рухани және материалдық игілігіне айналды. Ұлттық ою-өрнек өзінің сан алуандығында шексіз.

Қазіргі уақытта қазақ ою-өрнегі халық өнері ретінде сәулет практикасында ең мұқият зерттеуге және шығармашылық қолдануға лайық, ол жерден халық өнері практикасы негізінде сәулет декоры мәселелерін теориялық тұрғыдан пысықтаудың, сондай-ақ Қазақстан үшін жобалау саласында жұмыс істейтін сәулетшілердің практикалық басшылығына арналған құрал жасаудың шұғыл қажеттілігі туындайды. Осылайша, архитектуралық ою-өрнек өнерін жеткіліксіз зерттеуді ескере отырып, өнердің осы түрін одан әрі дамытуға бағытталған жалпы мәселелерді шешу қажет. Жекелеген элементтер мен мотивтердің дамуын талдау негізінде қазақтың ою-өрнек декорының семантикалық мазмұнының дамуын жалпы түрде бақылау. Сәндік өнердің негізі-абстракция. Абстрактілі пішін неғұрлым күшті сәндік болса, бұл оның мәні. Абстрактілі өнер әрқашан сәндік өнер болған. Біздің ұлттық ою-өрнегіміздің рухани бағыты мен көркемдік бейнесі бар, әрбір нақыштың шығу тегі функционалдық мәнге ие.

Қазіргі уақытта ою-өрнек жасау өнері халықтың мәдени дамуының негізгі бағыттарының біріне айналды. Ою-өрнектер уақыт өте келе жетілдіріліп, бай мазмұн мен жаңа келбетке ие болады.

Қазақтың ұлттық ою-өрнегі-заманауи сәулеттің жаңа стилі. Бұл жаңа стиль барлық дизайн элементтері мен ішкі жүйелерді табиғи түрде саралау және жетілдіру үшін кеңістікті пайдаланады. Қазіргі уақытта үлкен сұранысқа ие бірегей әшекейлермен безендірілген дәстүрлі халық өнімдерін шығарумен айналысатын жаңа кәсіпорындар ашылуда.

Ою-өрнектерді жасаушылар жаңа сюжеттерді ойлап тауып, олардың көркемдік шешіміне көп көңіл бөледі. Сондықтан қазіргі кезде композициялық шешімі бойынша "шаршы ою-өрнек шаршы", "араласекрнек – аралас өрнек" деп аталатын ою-өрнектердің жаңа үлгілері жиі кездеседі. Сонымен қатар, көптеген ою-өрнектердің бейнелері мазмұнды, жасырын, жануарлардың, жануарлардың немесе құстардың сипаттамаларын ашады. Бұл ою-өрнектерде ерекше композиция, ерекше симметрия және асимметрия, ерекше ерекше түс және ерекше ырғақ бар.

Қазақ ою-өрнегінің композициялық үйлесімі соншалықты көп. Қазақ халқы туралы айтқанда, олар білімдері мен бағыты бойынша кемеңгер өнер, олар домбыраның екі ішегінен бай әуендер шығарып, ою-өрнектің көптеген элементтерінен бай көркем сюжеттер мен пішіндер жасады. Қазақ ою-өрнегі реалистік образ негізінде дамыды және осыған орай ол

қазіргі заманғы құрылыстың сәулет - көркемдік мәселелерін шешуде халықтық өнертапқыштық өнер ретінде өзінің өзекті мәнін сақтайды. Бастапқыда халықтық ою-өрнек сәулет формаларына айтарлықтай өзгеріссіз беріледі. Уақыт өте келе сәулет формалары мен ою-өрнектердің синтезі артады. Архитектуралық формалар мен әшекейлердің синтезі неғұрлым мәнерлі сәндік стильдендірілген визуалды формаларды жасайды. Сәулет және ою-өрнек формалары негізінде жасалған визуалды қабылдаудың жаңалығы бар. Олар философиялық өмір тұжырымдамасын жасайды, жылулық елесін береді. Пайда тамаша оюланған декоры. Олар сәулет конструкциялары мен бөлшектерінде қолданылады: балкон торлары, есік ойықтары мен аркалардың жиектемелері, баспалдақ інжу арпалары, плафондар мен қабырға жазықтықтары, ғимараттардың фризері мен астаналары.

Қорытындылай келе, ою-өрнек мотивтерін қолдану және ою-өрнек өнері қазақ халқының рухани өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылатынын атап өткім келеді. Оның шығу тегі ежелгі дәуірге кетеді. Материал тақырыбы, орындау техникасы өзара байланысты және көбінесе шаруашылық жүргізу ерекшеліктеріне, көшпелі тұрмысқа, діни ұғымдарға байланысты жіктеледі. Олар әр түрлі дәуірлер мен стильдердің ерекшеліктерін формасы бойынша ғана емес, орындау техникасы бойынша да сақтайды. Негізгі үлгілерді геометриялық, өсімдік және зооморфты, космогониялық деп бөлуге болады.

Зерттеуді бастамас бұрын сәулет өнеріндегі ою-өрнектердің мотивтері қалай жасалатыны қарастырылады, құрылымның әртүрлі ғимараттары мен ансамбльдері сәулет стилі мен ұлттық нақыштың қалай салынғанын атап өту үшін зерттеледі. Нәтижесінде, жастар ғимараттар мен ансамбльдердің қазақи нақышта пайда болуы туралы түсінік алады.

Мақсаты мен мағынасы мәселесі және синтездеу байланыс оюлы өнер сәулетімен. Қазақ халқының мәдениеті жақсы танылады, алыс ата-бабалар қалдырған дүниені сақтау және көбейту. Бұл ғылыми жобада сәулет өнерінің ұлттық дәстүрлерімен байланысын жоғалту мәселесіне баса назар аударылған. Осы жұмыстың негізінде ұлттық сәулет тек ғимаратта бейнеленген әдемі ою-өрнек ғана емес, сонымен қатар сыртқы келбетімен патриоттық сезімдерді тәрбиелей алатын мықты құрал деген тұжырымдар жасалды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Архитектор Толеу Басенов. Избранное. Том Алматы. – 2009. с. 102-173.
2. В. С. Степин, В. Г. Горохов, М. А. Розов. История Архитектуры. Твердый переплет, 2018 г. Издательство: Гардарики, 400 с.
3. Искусство Стран Востока. М.: Просвещение
4. Клод Е.А. «Казахский народный орнамент». Изд. Искусство –1939. 30 с.
5. Казахская ССР. Краткая энциклопедия Т. Алма –Ата. 1991